

Povodom pedesetogodišnjice Komunističke partije Jugoslavije u Srbiji, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije organizovao je 24. i 25. novembra u Beogradu naučni skup Radnički pokret i KPJ u Srbiji 1919—1941. Na taj način i ovaj Institut se priključio nizu sličnih manifestacija koje su u 1969. godini organizovane širom naše zemlje.

U prisustvu istoričara iz Beograda, Zagreba, Novog Sada, Skoplja, Prištine, Sarajeva i Titograda, i aktivnih učesnika predratnog revolucionarnog radničkog pokreta, pročitani su sljedeći referati i saopštenja: O radu Kluba komunističkih poslanika od Obznane do atentata na regenta Aleksandra; O sprovođenju Obznane (Miroslav Nikolić); Saradnja bosansko-hercegovačkih i srbijanskih reformista 1919. i 1920. godine (Ibrahim Karabegović); Radnički pokret u Vojvodini u danima raspada Austro-Ugarske (Sandor Mesaroš); Faze razvoja i osnovna obeležja studentskog pokreta na Beogradskom univerzitetu između dva svetska rata (Milica Damjanović); Nacionalno pitanje kao ustavno pitanje u shvatanjima Sime Markovića (Desa Pešić); Međunarodni biro rada i zaštitno radničko zakonodavstvo (dr Petar Milosavljević); Specifičnosti i posledice ekonomskog položaja radničke klase u Vojvodini 1921—1929. (Milenko Palić); Delatnost jugoslovenskih komunista u vojsci 1919—1920. (dr Bogumil Hrabak); Pokret seljaštva u Srbiji aprila—juna 1928. i odnos političkih stranaka prema njemu (Nadežda Jovanović); Jugosloveni na Komunističkom univerzitetu nacionalnih manjina zapada do 1930. (dr Jovan Bojević); Doprinosi PK KPJ za Srbiju i beogradskih komunista razvoju i aktivnosti komunističkog pokreta u Vojvodini (Đorđe Milanović); Rad Blagoja Parovića na obnavljanju i konsolidovanju partijskih organizacija u Srbiji 1933/34 (Đorđe Piljević); Aktivnost KPJ na području Kosovske Mitrovice na formiranju Narodnog fronta (dr Branko Bošković); Konsolidacija KPJ na Kosovu i Metohiji u periodu 1937—1941 (Milutin Folić); i Narodni front 1937—1941 (Ali Hadri).

U svom prvom referatu, kojim je i otvoren rad naučnog skupa, Miroslav Nikolić je govorio o aktivnosti i ulozi Kluba komunističkih narodnih poslanika u periodu Obznane. Autor smatra da su postojeće ocjene u istoriografiji jugoslovenskog radničkog pokreta, a koje govore o aktivnosti Kluba i njegovom odnosu između Izvršnog odbora i Centralnog partijskog vijeća, nepotpune i netačne.

Isti autor je podnio saopštenje o sprovođenju Obznane, u kojem je detaljnije obradio uslove u kojima se Partija našla, stav buržoaske javnosti prema ovoj vladinoj naredbi i pokušaje pružanja otpora Obznani.

Autor saopštenja o saradnji bosansko-hercegovačkih i srbijanskih reformista nastoji dokazati da njihova veoma uska saradnja pred Vukovarski kongres, na samom Kongresu, i poslije Kongresa nije slučajna i da je ona rezultat dugogodišnje predratne i poslijeratne saradnje ova dva radnička pokreta.

Najveću pažnju i najživlju diskusiju izazvao je referat Desa Pešić. Analiziravši osnovne stavove Sime Markovića o nacionalnom pitanju koji su izloženi u njegovoj brošuri *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*, referent pokušava dati odgovor na pitanje: da li je stav Sime Markovića o mogućnosti rješavanja nacionalnog pitanja ustavnim putem bio istorijski opravdan? Prije odgovora na postavljeno pitanje, Desa Pešić je istakla u kojoj je mjeri Sime Marković prevazišao dotadašnje stavove KPJ o nacionalnom pitanju, a u čemu je ostao na starijim pozicijama. Prva i osnovna teza Sime Markovića iz okvira njegovih shvatanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, kako autor kaže, sadržala je tvđenje, teorijski i istorijski dokumentovano, da

Srbi, Hrvati i Slovenci predstavljaju tri posebne nacije. Time je, i to je njegova najveća zasluga u ovoj oblasti, raspršio mit o tri plemena jednog naroda. Na osnovu ovog zaključka, uslijedio je drugi: da je ideja »narodnog jedinstva« izrasla iz imperijalističkih, hegemonističkih težnji srpske buržoazije, da je »srpska teorija o narodnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca samo maska srpskog imperijalizma.« U ovim dvjema tačkama, po mišljenju autora, Sima Marković je prevazišao dotadašnje stavove na kojima je KPJ gradila svoj program u oblasti nacionalnog pitanja. Nasuprot ovim stavovima, u svojim zaključcima da je konkurentna borba nacionalnih buržoazija glavni pokretač nacionalnih borbi i da ključ za rješenje nacionalnog pitanja, pod izvjesnim uslovima, leži u promjeni ustava, Sima Marković je ostao, uglavnom, na pozicijama, odnosno na shvatanjima koja je KPJ zastupala do otvaranja diskusije o nacionalnom pitanju maja 1923. godine. Autor se najviše zadržao na pitanju opravdanosti kritike stava o »svodenju nacionalnog pitanja na ustavno« od strane jugoslovenskih komunista i Kominternu. U vezi s tim u referatu su istaknute dvije bitne stvari: prvo, da je Sima Marković svoje »ustavno pitanje« postavio kao pitanje taktike, a ne kao pitanje principa, kao pitanje izbora najcelishodnijih političkih sredstava borbe proletarijata u jednoj buržoaskoj državi u konkretno političkoj situaciji, i drugo, da Sima Marković nikada nije nacionalno pitanje identifikovao sa ustavnim pitanjem, odnosno on ga je svodio na ustavno pitanje samo »pod određenim uslovima«, u »određenoj situaciji«. Uporedivši program Sime Markovića o rješenju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji sa programom partijske većine, Desa Pešić zaključuje da je program Sime Markovića bio u datoj situaciji realniji, i da je njegova koncepcija o mogućnosti rješavanja nacionalnog pitanja ustavnim putem samo po formi reformistička, a po sadržaju revolucionarna.

Bez obzira na kritiku koju će ovaj referat, kada bude objavljen, pretrpjeti, i na činjenicu da su zaključci Dese Pešić u najmanju ruku diskutabilni, možemo već sada konstatovati da referat sadrži kvalitativno nov pristup u tretiranju ove problematike, zbog čega zaslužuje punu pažnju.

Jedan od zapaženijih bio je referat Nadežde Jovanović. Osnovni značaj pokreta srpskog seljaštva, aprila—juna 1928, koji je iznikao izvan uticaja vodećih političkih stranaka, kako zaključuje autor, bio je u tome što je pokazao svu dubinu nezadovoljstva politikom vlade, kao i djelovanjem građanskih političkih stranaka i radom Narodne skupštine. Ovaj pokret je bio iskorišćen i od strane dvorskih krugova protiv političkih stranaka, a njegov takozvani »vanpartijski« karakter dobro je došao tim krugovima u nastojanjima da podriju autoritet i uticaj tih stranaka u političkom životu zemlje.

Politički događaji od kraja maja do 20. juna 1928. godine odložili su rješenje pitanja prezaduženosti na selu, seljački pokret nije dao nekih vidnih rezultata, a ni Komunističkoj partiji nije pošlo za rukom da se učvrsti na selu i da stane na čelo seljačkih pokreta.

U svom saopštenju Milica Damjanović je, polazeći od kriterijuma šire periodizacije, dala periodizaciju naprednog studentskog pokreta na Beogradskom univerzitetu između dva svjetska rata. Prema njenom stanovištu, studentski pokret se može podijeliti na pet osnovnih faza: do Obznane (legalni period); od Obznane do zavedenja šestojanuarske diktature; od šestojanuarske diktature do sredine 1934. godine (konstituisanje studentskog komunističkog pokreta na novim osnovama); period najvećih akcija studenata Beogradskog univerziteta koji se završava generalnim štrajkom aprila 1936; i, najzad, period daljeg snaženja studentskog pokreta, kada on postaje značajan faktor i komponenta opšterevolucionarnog pokreta u zemlji, uključujući se — posredstvom Ujedinjene studentske omladine i drugih oblika — u narodnofrontovske antifašističke akcije, koje su vodili Partija i SKOJ (1936—1941). Na kraju, Milica Damjanović je dala osvrt na neke poglede i ocjene u dosadašnjoj partijsko-političkoj publicistici i istorijskoj nauci u vezi sa razvojem i karakterom studentskog pokreta i njegovom ulogom u opštim revolucionarnim kretanjima.

Zanimljive i dosada malo poznate podatke iznio je dr Jovan Bojović u saopštenju o školovanju jugoslovenskih komunista na Komunističkom univerzitetu nacionalnih manjina zapada do 1930. godine. Od druge polovine 1925. godine, kada je počeo rad tzv. jugoslovenskog sektora, na ovom Univerzitetu se školovalo nekoliko stotina jugoslovenskih komunista, od kojih su se mnogi vratili u zemlju da nastave svoje revolucionarno djelovanje.

Predmet razmatranja saopštenja Sandora Mesaroša bili su revolucionarni događaji u Austro-Ugarskoj i Vojvodini pod kraj i neposredno poslije završetka prvog svjetskog rata. Pod uticajem buržoasko-demokratske revolucije, koja je izbila 31. oktobra 1918. godine u Budimpešti, i u Vojvodini dolazi do revolucionarnog pokreta radništva i seljaštva. Dok je u gradovima organizovano radništvo pružalo podršku formiranju narodnih i vojnih vijeća (Subotica, Novi Sad, Veliki Bečkerek, Sombor itd.), na selu je zapažen pokret siromašnih seljaka i bezemljaša protiv veleposjednika.

Referat Milenka Palića upoznaje nas sa profesionalnim i socijalnim sastavom radničke klase u Vojvodini od 1921. do 1929. godine. Okolnost što agrarnom reformom od 1919. godine nekoliko desetina hiljada bezemljaških porodica iz redova narodnosti, pretežno mađarske, nije dobilo zemlju, doprinijela je da se socijalni sastav radničke klase u Vojvodini, između dva rata, znatno razlikuje od te strukture u drugim dijelovima zemlje. Autor iznosi podatak da je od ukupnog broja najamnih radnika — oko 300.000 do 1930. godine, 200.000 bilo bez ikakvog imetka — koji su pretežno radili na poljoprivrednim i drugim teškim fizičkim poslovima.

O komunističkom pokretu u Vojvodini u godinama poslije zavodenja šestojanuarske diktature referisao je Đorđe Milanović. On je posebno istakao veliki doprinos PK KPJ za Srbiju i beogradskih komunista za razvoj i aktivnost komunističkog pokreta u Vojvodini od 1930. do 1936. godine.

U svom izlaganju o djelatnosti jugoslovenskih komunista u vojsci 1919. i 1920. godine dr Bogumil Hrabak je ukazao na stavove tri različite struje u redovima SRPJ(k) i u KPJ prema vojsci u legalnom periodu djelovanja. Dok socijaldemokratska orijentacija jugoslovenskih komunista samo uopšteno, posredstvom štampe, kritikuje militarizam, ljevičari pišu o crvenoj gardi i već od marta 1919. godine vrše intenzivnu propagandu među vojnicima. U treću grupu autor ubraja one (Nikola Kovačević, Anton Ferenčak) koji su počeli rad na stvaranju ilegalnih vojnih organizacija (primjer ilegalnog vojnog komiteta u Zagrebu).

U svom saopštenju Đorđe Piljević je pokušao osvijetliti rad Blagoja Parovića na obnavljanju partijskih organizacija u Srbiji od kraja 1933. do kraja 1934. godine. U naletu šestojanuarske diktature partijske organizacije i rukovodstva u Srbiji teško su stradali. Svi pokušaji obnavljanja i povezivanja partijskog rukovodstva Srbije sa CK KPJ nisu uspjeli. Zato je CK KPJ odlučio da u Srbiju pošalje svoga člana Blagoja Parovića. Pored rada u CK i u drugim pokrajinama zemlje, »Sreten« posebnu pažnju posvećuje Beogradu i Srbiji. On radi na stvaranju novih, obnavljanju i povezivanju postojećih organizacija i rukovodstava sa CK i rukovodstvima u drugim pokrajinama, a posebno na likvidaciji ostataka desne frakcije u Srbiji na čelu sa drom Simom Markovićem. U saopštenju Đorđa Piljevića data je po prvi put rekonstrukcija mjesnih, oblasnih i pokrajinskih rukovodstava KPJ i SKOJ-a za Beograd i Srbiju.

Referati Ali Hadria, Milutina Folića i dra Branka Boškovića tretiraju aktivnost partijskog vodstva na formiranju Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, njegov rad na sprovođenju linije za stvaranje Narodnog fronta i aktivnost u oblasti nacionalnog i agrarnog pitanja. Posebno je zapažen rad Ali Hadria, Narodni front 1937—1941, u kojem je prikazan težak položaj Albanaca u buržoaskoj Jugoslaviji i aktivnost KPJ u duhu Narodnog fronta i bratimljenja pripadnika nacionalnosti na ovom području.

Referati Ali Hadria, Milutina Folića i dra Branka Boškovića tretiraju aktivnost Piljevića i Sandora Mesaroša izazvali su veoma živu diskusiju u kojoj je učestvovalo petnaest učesnika naučnog skupa. Mi ćemo se osvrnuti samo na one diskusije u kojima su se pojavila kontradiktorna mišljenja.

U svojoj diskusiji dr Sergije Dimitrijević se prvo osvrnuo na referat Miroslava Nikolića: O radu Kluba komunističkih poslanika od Obznane do atentata na regenta Aleksandra. Po njegovom mišljenju, referent se prilično formalistički odnosi na ulogu Kluba kada ga mehanički odvađa od Izvršnog odbora i Centralnog partijskog vijeća KPJ. On smatra da se Klub dobrim dijelom identifikovao sa centralnim partijskim rukovodstvom, jer su svi članovi Izvršnog odbora Partije bili ujedno i komunistički poslanici. Klub nije zamjenjivao Izvršni odbor, ali je vršio ulogu neke vrste rukovodstva KPJ. Na tvrđenje Miroslava Nikolića da je protestni generalni štrajk u Zagrebu organizovan kao akcija solidarnosti sa štrajkom rudara u Bosni, a ne kao protest povodom donošenja Obznane, Sergije Dimitrijević je odgovorio da treba prestati sa praksom hipertrofiranja sitnih činjeničkih primjedbi na Pregled istorije KPJ.

Kako je već istaknuto, najveće interesovanje pobudio je referat Dese Pešić. Nasuprot njenom mišljenju, Leopold Kobsa (Zagreb) smatra da su stavovi ljevice o nacionalnom pitanju 1923. godine bili mnogo prihvatljiviji od stavova Sime Markovića. Po njegovom mišljenju, pogrešno je praviti analogiju stanja 1923. 24. godine sa stanjem 1935. godine. Osnovna greška Sime Markovića je mehaničko odvajanje rešenja socijalnog od rešenja nacionalnog pitanja. Dr Slavoljub Cvetković je izrazio bojazan od tih rehabilitacije pojedinih stavova u komunističkom pokretu, a ne rehabilitacije ličnosti.

Pero Damjanović se nije složio sa ovom konstatacijom. On je pozdravio svježije istupe i konfrontiranje stavova, koji mogu dovesti do pravih zaključaka. On se složio sa mišljenjem Leopolda Kobsa da Sime Marković nije u suštini shvatio rješenje nacionalnog pitanja. Pledirajući za mir, Sime Marković je otišao u oportunistizam. Pero Damjanović smatra da je Sime Marković svojim brošurama iz 1923. godine stvarno načinio prelom u tretiranju nacionalnog pitanja. On je postavio prvi tezu o tri naroda koju je kasnije prihvatila KPJ. Po mišljenju Pere Damjanovića, Dese Pešić je u referatu previše posmatrala Simu Markovića kao aktivnog političara. Nje ga, prije svega, treba posmatrati kao teoretičara, ali ne na osnovu jednog djela, nego na osnovu njegovog cjelokupnog opusa.

U odgovoru na postavljeno pitanje i na diskusiju, Dese Pešić je ponovo potvrdila da je stav Sime Markovića o rješavanju nacionalnog pitanja bio u principu realniji od stava partijske većine, jer je program KPJ iz 1935. godine upravo baziran na stavovima Sime Markovića.

Bez obzira na činjenicu što je održan poslije niza sličnih skupova u zemlji, raznovrsnost problematike koja je u referatima i saopštenjima tretirana i veoma sadržajna diskusija doprinijeli su potpunom uspjehu ovog naučnog skupa.

Ibrahim KARABEGOVIĆ